

TORNAI JÓZSEF

Világember

Költészet és zene. A költészet meg a zene (igen, főleg a zene!) arról beszél, amiről nem tud senki semmit, vagyis csak annyit tud, amennyit ez a két ősi művészet. Becsüljétek meg a költőket és a zeneszerzőket! Tudom, nem hallgattok rám, pedig végül nincs semmi más, csak költészet és zene.

* * *

Az isten misztériuma. Az isten, a Nagy Szellem titka (misztériuma) az én titkom (misztériumom) is: megfeythetetlen, fölfoghatatlan, mint az egész gyönyörű, szörnyű, harmonikus és zűrzavaros lét és mindenség. Én is csak annyit érek, amennyire ennek a titoknak (misztériumnak) a tudatát táplálom magamban meg a verseimben.

* * *

Szerelem és macska. A szerelem mint a macska: nem háziasítható teljesen. Ha mégis: annál rosszabb a szerelemnek. Egyébként meg kell maradnia, és meg is marad az emberi lélek és test félvad formájának: üdvözülés és elkárhozás határmezsgyéjén egyensúlyozva. Mindenesetre nemcsak szépség és egymásra találás ikonjaként, de fájdalom és örökké növekvő hiányérzet poklaként is. Az ember úgy pusztul napról napra, hogy közben látja a mennyeket és isten mosolyát a felhők fényében. Csak ne kellene félnie a már másnapra beköszöntő viharos éjszakák tébolyától, mikor minden összeroppanni látszik, amiben hittünk és reményünket vetettük. Nincs más lehetőségem, minthogy imádkozzam: istenem, add, hogy a szerelem mérge és bájitala ne homályosítsa el annyira a szememet, hogy szerelmem szépségét se lássam, midőn fölszáll ama „bánatos hajóra”!

* * *

Az unalmasan unalmas. Ne haragudj, istenem, tudod, hogy szeretlek (már kamaszkorom óta valóságos szerelemmel!), de kezdesz *unalmasan unalmas* lenni. Én csak hat-hét évtizedet húztam le itt az úgynevezett *életben*, viszont olvastam történelmünk dolgait, s most már, annyi tízezer év után (csak emlékeztek: nyolcezer év óta építünk városokat) nem sok változatosságot látok az alaptémán: rombolás, újjáépítés, háború, béke, fölfedezések, gáztettek, jó és rossz végtelen egymásutánja, a Szókratészek, Krisztusok, Gandhik örökös erkölcsi győzelme, fizikai veresége. Mi ez, ha nem végtelenül unalmas repertoárja egy olyan nagy teremtó szellemnek, amilyen te vagy? Remélem, nem tartod magad ahhoz a régi vallási tanításhoz, hogy gyönyörű művedet kizárólag mi, emberek rontjuk el? Ez a mű túlságosan nagy ahhoz, túlságosan sok ismeretlenű egyenlet, hogy ennyire beleszólhassunk kiseded jelenlétünkkel. Azt elhiszem, elég sok aljasságot, bűnt, hibát, esztelenséget követtünk és követünk el, azt is, hogy mérhetetlenül szeretünk hazudni és gyilkolni. De azt már nem, hogy magunktól, a magunk erejéből vagyunk ilyen gyarlók, romlottak. Ehhez az kellett, hogy eleve rosszul legyen elosztva bennünk a szükségszerűség meg a szabadság lehetősége, ráadásul külső sátáni erőknek is működniük kellett annak a mészárszéknek és szenvedéstengernek az üzembem tartásához, melyet „kellő” körülírással fejlődésnek vagy üdvösségeterv-

nek szokás nevezni. Ezért jó volna, ha legalább ebben szót érthetnénk: az ájtatosan „siralom völgyének” meg még sok mindennek hívott földi planétánk reménytelen sorsáért elsősorban te vagy felelős, vagyis neked kellene tenned valamit a helyzet megváltoztatására. Az eddigi ügymenet azt bizonyítja: mi ebben nem vagyunk eléggé illetékesek.

* * *

A legnagyobb hiba. A legnagyobb, csakugyan emberi és nem isteni hiba, ha valaki azt hiszi magáról: neki mindent, de mindent szabad etikai, viselkedésbeli, szerelmi, esztétikai vagy politikai dolgokban egyaránt. Ez a magatartás akár az erkölcsi nihilizmusig elérhet, s szörnyeteget találunk a nemrég még emberi lény, nő vagy férfi helyén. Milyen nehéz ezt a cserét megértenünk és földolgoznunk! A „mindent szabad” aztán meggyőző róla: mindegy, magánéletben vagy a közösség dolgaiban, az efféle emberek körül elszabadul a háború, a hazugság és a ronccsá válás számtalan, pusztító formája.

* * *

A hóhér és a pszichológus. Ha igaz, amit Baudelaire állít – márpedig leggyakrabban igaz –, hogy két szerelmes közül az egyik mindig kevésbé megszállott, és így hóhérra lesz a másíknak, akkor az is helytálló, hogy a „hóhért” is kötik érzelmek az „áldozatához”. S ilyenformán az áldozat azt mondhatja: „Én pedig pszichológusod leszek, szerelmem, megfejtem, sőt meggyógyítom lelki bajaidat. Hóhér és a pszichológusa, ugye, izgalmas páros? Most megelégszel?”

* * *

Antibuddhizmus-antikrisztianizmus. Semmi sem fontos: se az élet, se az írás, se a szerelem, se az isten, se a halál. Csak a szenvedés. Mindent elvesztettem, csupán ez maradt meg. De ez sem az üdvösséghez vezet, hanem egyenesen a pokolba! Elviselni a poklot percről percre, óráról órára, napról napra, hónapról hónapra, évről évre. Bálványt emelni a szenvedésből mint egyetlen nem múltból. Személyiséged közepére helyezni és leborulva imádni: „Dicsértéssel és soha-soha meg ne szabadítsál e pokoltól, ámen!”

* * *

Nő-szerep. (Prózarészlet) A férfi tökéletesen átvette a nőtől. Ő volt az, aki minden körülmények között ragaszkodott az asszonyhoz. Mindig ő kereste, ha az nem hívta föl. És főleg: mindig megbocsátott. Nem tudott nem megbocsátani. Folyton megmérte-vizsgálta érzelmeit, és csakis azt találta: imádja. Vissza kell tehát állítania a kapcsolatot. Bármi áron, illetve, amíg lehet, és ahogy lehet.

Így aztán mégiscsak kibékültek, akkor is, ha már minden elveszettnek látszott. Ő volt az erősebb, noha gyöngébb pozícióban. Mert a nő állandóan szökni próbált, s szökött is: egyre csak keresett-keresett valakit, aki neki a legjobb volna, s ilyenkor a férfival semmit sem törődött. Némi szadizmus is volt abban, ahogy közölni szokta: „Most van egy irtó jópofa srácom.” Vagy: „Tudod, férjhez megyek.” Vagy: egyszerűen csak eltűnt, s egyáltalán nem bántotta, hogy a férfi vár rá, visszakívánja, s elmondhatatlan gyehehnákat jár meg szenvedélye kínjában.

Azonban az asszony se akart soha véglegesen szakítani. Valahányszor kibékültek, úgy tett, mintha a legtermészetesebb dolog volna, hogy ott akarja hagyni őt. S ő sem kérdezhetett semmit. Tudta: ezen csak veszítenie lehetne. S kezdődött minden előlről: a találkozások, vacsorák, nagy beszélgetések, s olykor-olykor egy-egy hihetetlenül

szép, szinte véletlen szeretkezés. S vallomások egymás mellett heverve az ágyon, egymást sokáig-sokáig simogatva: „Szeretlek, imádlak!” Az asszony is mondta ezeket a szavakat, s biztosan őszintén. Egy idő után mindig kitűnt: ő megint csak a nő szerepét kapta. Mert az asszony nem szerelemből feküdt le vele, hanem – ahogy a legtöbb férfi szokta, erotikus vágyból. Ehhez a vad vágyhoz tartoztak hozzá az elragadtatott vallomások is, s nem jelentettek többet, mint a hirtelen kívánság igazi kielégítésének tökéletesítő eszközei.

S neki meg kellett tanulnia, hogy az asszony ugyanúgy csügg más férfiakon, akiket jó szexuális partnereknek tart, mint rajta. Ugyanúgy imádják őket, és egyesül velük a legteljesebb gyönyörig, a legválogatosabb módokon eljutva. Csak egyre nem volt képes: hogy csakugyan szerelmes legyen valakibe. Ennek a misztériumszerű adománynak az átkozott fensőbbisége kizárólag a férfi örökké izzó marhabélyege maradt.

* * *

Még egyszer: modern nemzet. Mégis azt hiszem, a nemzeti gyökerű pártok választási veresége abból ered: nem voltak képesek a modern nemzet programját kialakítani és terjeszteni. Más oldalról nézve: nem tudtak a tizenkilencedik század óta kész s a huszadikra is átörökölt nacionalitás képén változtatni. S úgy jártak, mint az egyházak, melyek ma azért eléggé sikertelenek híveik visszahódításában, mert azt hiszik: egyszerűen ott kell folytatni az üdvösség tervének megvalósítását, ahol a kommunista kényszer fél évszázada megállította őket.

Modern nemzetfogalom vagy kereszténység?

Könnyebb elmondani, milyen nem, mint közvetlen meghatározását adni. A Nyugat változásai mindenesetre ebben is példát mutathatnak. A legszembetűnőbb elmozdulás talán ez: nemzeti érzés, vallásos szomj az intézményes vagy állami formákból, fórumokból visszahúzódik a magánemberi zugokba. Vagyis kevésbé hangos, retorikus, szertartásos lesz. Némelyek esetében át is adja helyét valamilyen se hús, se hal fogyasztói „világ szemléletnek”. Legtöbbször azonban mégse szűnik meg, csak diszkrétebbé válik, többé-kevésbé szekularizálódik. Az elvilágiasodásnak e szükségességét egyáltalán nem ismerték föl a nemzeti oldalon. Nem töltöttek új bort új tömlőkbe. Pedig így többet kellett – úgy látszik – veszteniük, mint amennyi magától értetődő lett volna. A túlzott önbizalom, a régi nemzetkép biztonságába, szilárdságába vetett hite tette olyan meglegedetté a gondolkodó agyakat, melyeknek éppen ellenkezőleg: a szellemi éhségtől, a nyugtalanságtól, a teremtő kíváncsiságtól kellett volna égniük.

* * *

„Wenn wir uns mitten im Leben meinen.” A Rilkei sor véletlenül arról is beszél, ami a szerelem legmélyebb tapasztalata: „Az élet közepében akkor hihetjük magunkat”, amikor nőpartnerünk centrumát megtaláljuk. Ez pedig nem más, mint a születés és ennél fogva a meghalás kapuja. Rilke híres Sírőfőirata is erről a titokról győz meg: „Rózsa, ó tiszta ellentmondás, gyönyör, senkinek álma lenni ilyen sok szemhéj alatt”. Azaz: a halál és a szerelem mélyén már nem létezhet személyesség. A kihunyás, a végső gyönyör a személytelen egzisztenciát: a kozmikusát tárja föl. De azt hiszem, azok a móhó, olthatatlan csókok, melyek a szintén csillápihatatlan központba záporoznak, éppen azért nem hasonlíthatók két lény semmilyen másfajta-forma unio mysticájához, mert osztogatva őket, nem érezhetünk többé olyan különbségeket, mint személyes és személytelen. Mind a kettő föloldódik abban az ismeretlen tartományban, amit má-

mornak, halálnak: nemlétnek és létnek éppúgy nevezhetünk, mint egyszerűen a beavatás pillanatának, amely olyan vakító villanás az agyunkban meg az idegeinkben, hogy később föl se tudjuk idézni. Mert csak a szeretet maradandó.

* * *

Második születés. Talán mégis legjobb a halált második világrajövetelként fölfogni. Még akkor is, ha maga a meghalás, egy eleven szervezet erőszakos vagy önkéntelen megszűnése és a fájdalmas, elviselhetetlen mód, ahogy elpusztul, iszonyattal tölt el. A kozmikusból szakadunk ki anyánk és apánk segítségével, de visszatérhetünk oda a természet irgalmas ötlete révén. Ha van kozmikus. Mert lehet: csak az Őssemmi van. De azt nevezhetjük Ősmindennek is. Hölderlin „Ungewissének” mondja, ahová „év-hosszan zuhan lefelé az ember”.

* * *

A szerelem mint álm. Egyetlen, folyamatos álm a Másikról, aki abban jelen van, ilyenformán töltve be – távollevőn is – azt a hiányt, amit társában okoz. Ennek az álomnak csakugyan nem szabad megszakadnia, mert ha ez mégis megtörténik, a hiány valósággá, azaz elviselhetetlen szenvedéssé, démonivá fajul. S az ember az álomi lebegés helyett zuhanni kezd a végső sötétségbe, mint a hegy egész tömegéből kiszakadt kődarab. A szerelmi álomtalanosság a szerelmes kő-sorsának beteljesülése: a lelki-érzelmi kárhozat. Istennélküliség. Mivel aki egyedül, szerelme jelenléte, vagyis álma nélkül van, annak meg kell bűnhődnie minden korábbi vágyakozásáért.

* * *

A szerelem bűne. Amit Dosztojevszkij és Pilinszky szerint is csak a szerzetesi vagy a prostitúciós (a Bűn és bűnhődés Szonjája) életmódban kerülhetünk el, tehát a teljes kapcsolatlanságban. Vagyis az egy, egyetlen emberhez való ragaszkodás bűn. Ez Buddha szerint is mérhetetlen szenvedéssel jár. S csakugyan: minden szerelmes érzi, néha ki is mondja: „Miért éppen ő az én üdvösségem forrása és beteljesítője?” Mert amilyen magától értetődő az all-lovig, a mindent-mindenkit szeretés, éppolyan *abszurd* a kizárólagos vágy transzcendenciája. És mégis: a szerelem abszurditása vagy szürrealizmus teszi az emberen túli szeretet általánosságát olyan bensőségesen emberivé, hogy abból az érzelmi világ és annak remekművei megszülethetnek. A szexualitásban ez a csupán két lényre zárt áramkör úgyis átalakul személytelenné, hogy ott a Szépség (a Másik egyedi megjelenésének fénye) újra végtelenül és végtelen fájdalmasan személyessé változtassa.

* * *

A macska lelke. Délután otthagytuk a kertben, és csak késő este tértünk haza. Nem találtuk sehol a sötét bokrok, fák között. Hirtelen meglátok egy fehér foltot: kődarab, vagy... s máris megyünk oda. Hagyja, hogy megfogjuk, és bevigyük a házba. Nagyon tartózkodó. Máskor hogy szaladt utánunk a lépcsőn, ha megpillantott! Igen: megbántódott. Már nyilván azt hitte: sorsára hagytuk, s úgy gondolta, ha mi úgy, hát ő is úgy. Csak lassan tudtuk cirógatással-hízelkedéssel föloldani rossz érzését. A sértettség. S megint: hiába a kereszténység tagadása: az állatoknak ugyanolyan szomjas, kapcsolatokra, figyelemre, személyes egyéni megbecsülésre vágyó lelkük van, mint nekünk. Csak sokkal ártatlanabb.

* * *

Vágyálom. Ismeretlen emberek vitatják: mekkora a hajam. Megmutatom: föl-támadó szélben lobogó barna sörény. A vállamig ér, és sűrű, mint valami erdő. Mint kamaszkoromban. Nem kételkedhetek, hogy nem álmodom, hiszen mióta kopaszodom hátul, ilyen haját szeretnék újra. De a reggel csalódás: semmivel se több a hajam, mint annak előtte. Mégis szép volt az a nagy, hullámzó lobonc álomban! Hogy nevettem a körülöttem álló, meglepett alakokra!

* * *

Jeges zivatar. Amilyet még azt hiszem, nem láttam. Olyan erővel támadott a természet-anya, hogy rögtön megdobbant a szívem: igen, nemcsak az emberi világ létezik, de a kozmikus is, s mivel ahhoz is tartozunk, mindig nagy „együttérzéssel” figyelem a felhőszakadást vagy a jégesőt, szélvihart, hófúvást. Tegnap este azonban sokkal több történt: a jégzápor egy pillanat alatt fehér mezővé változtatta a szobámat, az apró ringlóhoz hasonló éles, kemény szemek ott csattogtak-kopogtak a székek, asztalok lábai között a parkettán, s természetesen az íróasztal lapján is. A vad roham birtokba vette a lakást, mintha senkié sem volna, ezért akár el is pusztíthatná, ha akarná. Közben kint nyögött a jegenye, a bodza, a dió, a fenyő, ahogy a szél nekikesett. Egyáltalán nem akarta elengedni őket. Jó nyáron, kánikulában jéggyümölcsöt lapátolni az égbolt üvegtábjába, melyet a szőke, ideges viharisten tart a kezében, hogy egyetlen mozdulattal a torkába öntse!

* * *

Aforizma. Kormányok jönnek és mennek, az anyanyelv meg az irodalom marad.

* * *

Csapatmunka? A legfőbb ok, amiért a népiek veszítettek: nem voltak képesek a csapatmunkára. Iszonyatosan önértesekek, büszkék, rögeszmések, s főleg sértődősek és sértegetők a vezetőik. Így szakadtak el egymástól a legjobbak is. Nem álltak szóba Antallal, Kodolányival, Für Lajossal, Lezsákkal – és viszont –, mert nem azt mondják és teszik, amit ők szeretnének.

Az már ennél is általánosabb hiba, hogy az egész vezetőréteg megelégszik a nemzetkép tradicionális színeivel-vonásaival. Nem gondol arra, hogy mi már félnyugati típusú tömegnép lettünk, s nálunk is fontosabb a jólét, a tv meg a többi elektronikus vívmány, mint a történelmi fájdalmak, igazságtalanságok: pl. a nemzetiség helyzete Erdélyben, Dél- és Felvidéken. Igaz, nem könnyű tudomásul venni, hogy a magyar lét intézményes programja valóságos dühöt váltott ki a nagy többségből, s csak egy kisebbség védi hevesen mint utolsó vártornyát, miközben a falakon diadalmasan tör be a modernizáció – mindazzal az átokkal és áldással, amellyel eddig is „megajándékozta” azokat az országokat, ahol megjelent.

Magyarnak lenni ma annyit jelent, hogy van egy házi istenünk – vagy ennyit sem. Mindenesetre nem vagyunk többé olyan irodalmi nemzet, amelynek érzelmi, politikai eszményeit eddig költők kísértő vágyálmai sugározták rá minden valamire való szívre, lélekre.

* * *

Vörösmarty hiába. Több mint egy évszázada: „Az ember fáj a földnek... Az ember sárkányfogvetemény”. Nem sokan vették komolyan. Tovább folyt a végsőkgig tökéle-

tesíthető lényről a mese. Forradalmak, ipari technikák, tudományos felfedezések, de főleg háborúk, járványok, éhínségek, s közben: hazugság, képmutatás, aljasság, erkölcsi nihilizmus. Ahogy a sárkányfogvetemény mindig is szokta és tudta. S a történelem két legnagyobb szörnyetege is itt gyilkolt – tömegesen –, s Vörösmarty nem tudományos, nem vallásos, nem szociológiai, nem mélypszichológiai, nem megvilágosuláson alapuló – csak költői – ítélete nem nyitja föl a „saját lángelméjétől részeg” emberiség szemét. De én hallom a szót, s látom: tökéletes a kórisme: az ember sárkányfogvetemény.

Mert volna csak sokkal animálisabb, nem lenne ilyen elrontott: vagy spirituálisabb: máris nem ilyen szerencsétlen szerzet. Így fele állat–fele isten keverék voltában csak rossz lehet, égi és földi erők gonosz szüleménye.

* * *

Agónia. Az amerikai Burroughs kártékony vírusnak tartja a szót. Pedig az ige, a beszéd, a logosz maga a szellem vagy a Szentlélek, aki a lelkét lehelte belénk. Ettől az aktustól váltunk ki a természetből. Innen minden nagy etikai, tudományos, vallási és művészi teljesítményünk.

A szót, az ígét nem kiirtani kellene (Burroughs a csöndet hiszi a legemberibb lehetőségeknek), hanem teljesen érvényre juttatni az állatival, az erőszakkal szemben. A baj éppen az, hogy ez tízezer évek során sem sikerült. Közhely: már nem is sikerülhet. Csapdában vergődünk, mintha egy állat szárnyat akarna növesztetni, hogy kirepüljön tető nélküli ketrecéből. De miután hosszú „fejlődéskorszakok” árán sem jut szárnyhoz, a ketrec adta, földszintes föltételek között keres megoldást.

Ebből azonban sohasem lesz repülés, szabadság. Ahogy mi sem tudunk tökéletesen etikus lényekké válni. Félelmetes, ha arra a kérdésre akarok válaszolni: mi volna, ha ez egyszer mégis megtörténne? Nem is tudjuk elképzelni az erkölcs és a szellem uralmának azt az állapotát, melyben kettős természetünk helyén valamilyen árnyék nélküli, mondjuk így: angyali szépség, igazság, szeretet, és így időtlenség, örökös glória ragyog a nők, férfiak feje körül.

Nem, nem: mi a konfliktusok fiai-lányai, szárny nélküliségre, ketrecbeliségre ítéltettünk. (Ezt jelenti Pilinszky költészetének állandóan visszatérő fegyencfej-metaforája.) Nincs menekvésünk. Az emberiségre már csak hosszabb vagy rövidebb, de biztosan bekövetkező agónia vár. Ezt nevezik pragmatikus nyelven „túlélésnek”.

* * *

A kultúra: kiválasztódás. Az amerikai éjszakában vagy nappal az Iowa folyó partján sülve a mázsás napsugarak alatt, míg a hüvelykujj-nagy szöcskének hatalmas combjaira rácsodálkoztam, kezdett földerengeni bennem, hogy a kultúra: kiválasztódás. Társadalmi méretekben és önmagukban folyton alakuló. Ebben a folyamatban mindnyájunknak választani és emelkedni kell. Értékszintek szerint. Látszatok nem segítenek: az értékkel szemben mindenki meztelenül áll. Meg lehet rekedni bármelyik közbelső állomáson, bármelyik titoknál, akadálnál: így jön létre az egyéni vagy közös csőd.

* * *

A nyárfa csúcsa. A tehetség nem önmagában is érvényes érték. A tehetség: viszony. Ez a nyárfa, ami alatt állok a haraszi erdő közepén, „tehetségesebb” a fenyőfáknál vagy az akácoknál, mert elemibb a viszonya légkörhöz. Nincs az a kis változás, amit ne jelezne, nincs az a csillagvilágos vagy sötét éjszaka, hogy a legkisebb szellőre is

meg ne rezzenne. Igaz: előbb hullatja le a lombját a nyári hőségtől, ahogy most is, augusztus elején már tele alatta a fű világítóan sárga levelekkel. Érzékenysége sokba kerül. De soha el nem alszik. Legalább a csúcsa megcsörren, ha akár a legfinomabb áramlás is meglegyinti.

* * *

Még egyszer: agónia. Leírtam: az emberiségre már csak hosszabb vagy rövidebb agónia vár. Hamvas apokaliptikus korról, ítélet alatti időről beszél: szerinte ezután visszatalál fajtánk a kezdeti metafizikus őshagyományhoz. Nem tudom, nem hiszem. Azt viszont elképzelhetőnek tartom, hogy ugyanaz a transzcendens teremtető, amelynek láthatólag nem sikerült tökéletesre a mostani éonban létező műve, van olyan szabad és dinamikus szellem (a Nagy Szellem), hogy új művet, új „éneket” kezdjen, s istennek ez a verse szebben hangzik majd. Goethe egyébként ezt a ciklikusságot természetesen tartja a *Világlélek* című költeményében. Az utolsó strófát nem lehet félreérteni:

*és új tervekre villan nemsokára
az áldott-fényű szem.
Így öleli hálával vissza drága
létünk a végtelen.*

* * *

Összetettség. Az emberek, vagy hogy közvetlenebb legyek: a barátaim, író- és művészársaim végeredményben összetettségükben különböznek egymástól. Van olyan, akiben a tehetségen kívül nincs semmi egyéb jó tulajdonságnak a nyoma se: az efféle személyiség barátnak önző, gondolkodónak gyarló, jellemnek megbízhatatlan. Egy tehetséges ember, egy barát értéke ilyenformán attól függ: hány képesség rétegéből tevődik össze. Természetes, hogy a sokrétegű emberek a legértékesebbek, legvonzóbbak, a legjobb barátok, társak. Csalódásaink oka, hogy csak nagy és sok megrázkódtatás után értjük meg ezt. Sokáig én is abban a tévhitben éltem, hogy mivel valaki tehetséges, önzetlen is, okos is. Vagy mert nagyon szeretetreméltó volt, szerettem volna tehetségesnek is látni. Csakhogy a természet és a társadalom ritkán gyúr össze teljesen komplex, soktulajdonságú személyiségeket. És senkitől sem várhatunk el többet, mint amennyi a végleg kifejlődött alkatában megvan.

* * *

A személyiség menekül, a személyiség szembeszáll a fölzabálásra, fogaskerekek közti megőrlésre szervezkedő hatalmakkal. Az ipar, a haszon, az értékrombolás Behemótjainak neveztem eddig ezeket a láthatatlan hatalmakat. Csak nemrég kezdtem ezt a korszakot a *második modernségnek* hívni. Az én nemzedékem az első, a lázadó, az „il faut être absolument moderne” harci kiáltása kapcsolta össze Európa, a világ vagy országunk hosszú távlatára. Ilyen nagy látószögben csodáltuk, gyúrtuk, sajnáltuk, vetettük meg, ami nemzeti és egyetemes kultúrában, politikában, divatban csodálatra, átgúrásra, sajnálatra vagy megvetésre méltó volt. Úgy néztünk a saját kis földünkre és az egész teltsztáros, televíziós, hidrogénbombás földgolyóbisra, akár valami hófehér papírra, amelyre „tisztá szívvel” azt írunk majd, ami titoknak éppúgy a legmélyebb, ahogy a mindennapi szükségletnek is a legszabadabb, legemberibb.

* * *

Visszatérés. A természetibe (kozmosz) vagy az azon túlba találunk vissza a halálunkkal? Ha a lélek nem egy a fizikumunkkal, nyilván nem a kozmosz, hanem a természetentúli lesz visszatérésünk helye. A különbség – ha igaz? – fontos, mert ebben az esetben nem lehet újratestesüléstről, újjászületésről beszélni.

* * *

A dolgok végső fölismerése. A „változás”, „változtatás”, „választás”, „válság” négy rokonszava nekem (és még jó néhányunknak a nemzedékemben) nem veszedelmes, ismeretlen idegzetű, bogarú ló, hanem fülcimpáit sebesen hátracsapó, vérlázítóan ágaskodó csődör, amin akár ítéletnapig is vágtatunk a teljes szabadságig, a magunk által fölépített közösségig, a dolgok megsejditett, talán végső fölismeréséig.

* * *

Végleges válasz? Emberi létünk, életünk, etikánk, művészetünk, értékvilágunk, halálunk, metafizikai-kozmosz nyitottságunk kérdéseire akármiféle *végleges válaszadás* a lényegünk megtagadása, eltorzítása. Vagyis emberellenes kísérlet. Amit én második modernségnek hívok, abban nagy része van az efféle kísérletek bőrünkön érzett, fölébresztő tapasztalatának. A modernség rimbaud-i, baudelaire-i, kierkegaard-i, József Attila-i, einsteini, picassói, bartóki sustorgó, prüsszögő folyamába lassanként jócskán csorgott a manipuláció sokfajta mérgező anyagából. A nagy gátrobantók nem ismerhették a XX. század második felének meghatározó fölismerését, az ikerviszonyt, az ambivalenciát. Egy korszakot, melyben semmi se egyértelmű többé. Amikor a XIX. század végén Nietzsche gúnyosan azt írja, hogy ő mindig a dekadenciára gondol, ha a fejlődést, haladást emlegetik – abban nemcsak rosszindulat érződik, de annak megsejtése is, amit mi már napról napra, évtizedről évtizedre megszenvedünk: hogy minden előre tett lépésnek veszedelmes, váratlanságában fájdalmas, gyakran jóvátehetetlen velejárója van.

* * *

Világember. A nyitott ember, a történelmi ember lépcsőfokai után nekem egyre inkább a *világember* – a Föld egész történelmének, kultúrájának, gazdaságának; jelenének és múltjának méreteiben lélegző és gondolkodó ember az *utópiám*. A világembernek most már azt is látnia kellene, hogy számunkra a legfontosabb: a változó és maradandó dolgok egyensúlyának megteremtése. Kezdhetjük akár a természettel és az iparral, az etikával és érzelmi életünkkel, a társadalmi, politikai, gazdasági elvekkel és a gyakorlat. De elsősorban a művészet meg a filozófia ösvényeit kellene jóformán tisztára söpörnünk, hogy mindent megőrizzünk, és mégse hagyjunk meg semmit a maga „eredeti”, azaz rossz állapotában.

* * *

Gazdátlan kutya az erdőn. Először a vízparton láttam: zsömleszínű, rókára emlékeztető formája volt. Félénken lesett rám a magas homokoldalból. Csak remélhettem, hogy valahol ott kószál a gazdája is a fák között. Másnap azonban a sátor közelében bukkant föl, és riadtan elmenekült, ahogy meglátott. Keresni indultam: hátha adhatok neki valami enivalót. De csak messziről pillanhattam meg szomorú alakját: elügetett valahová az erdő másik vége felé.

S azóta nem hagy nyugton: miért nem tudtam segíteni rajta? Nincs szörnyűbb, kétségbejítőbb egy kutya számára, mint ha elkergeti vagy kidobja a kocsiból a gazdája.

Lesi, kihez csatlakozhatna, de az emberek elüldözik, megdobálják. Lopni próbál, hogy éhét csillapítsa. Egyre bűnösebb lesz, aki teljesen ártatlan. Éjjel lövéseket hallottam messziről, az országút felől. Lehet, hogy valaki az otthontalan, kóbor kutyával végzett? Babits verse (Az elbocsátott vad) azt mondja: „Így hordom én is titkos örvét / annak, aki e rengeteg / ölében elfogott, de önkényt / újból elveszni engedett.” Csak-hogy a kutyának nincs ilyen reménye, teológiája. S nekem? Nem, azt hiszem, nekem sincs. Bár talán éppen azért fáj ennek a szerencsétlen ebnek a tekintete, búsan földnek hajtott feje, mert valahogyan azokat a mély rétegeket mozdította meg bennem, amelyben mégis él az a nemcsak elveszett, de elbocsátott, megjelölt vad.

* * *

Kultúra nélkül nem létezhet sokáig a művészet sem. Ellenben kivirágzik a tudomány mindenféle szakága. A művészet értékrendszere megbomlik, vitássá válik. Már nem tudjuk meghatározását adni. Ebben a helyzetben, úgy látszik, két magatartás lehetséges: vagy visszanyúlunk a népibe, illetve az archaikusba (mint Sztravinszkij, Bartók, Brancusi, Picasso, Moore, Béjart) kulturális ősananyagért, mert az ma már nincs mint közösségi tartalék vagy forma. Vagy a jelenben maradvá tovább romboljuk, elemezzük, leplezzük le a kultúra és művészet relativizmusában darabokra eső gépi és gépies társadalmat, az absztrahálódást, a századvég totális szellemi-erkölcsi nihilizmusát.

* * *

A tántoríthatatlan modernség. Innen nézni még a legátkozottabban, bizánciabban elmaradt emberi poklokat is, ma még nehezebb, mint a XIX. században vagy századunk első évtizedeiben volt. Az abszurdítások most már csakugyan kikerülhetetlenek. Megírni, megcsinálni verseket, tanulmányokat, filmeket, melyek évtizedek múltán nemcsak odakerültek, de nagyrészt meg is rajzolták a nemzeti és egyetemes emberi létezés horizontját – és közben éjszakákon át a tehetetlenség elűzhetetlennek látszó szorongásával gondolni mindarra, ami holnap, azaz az ezredfordulón előttünk áll majd –, ez abszurd a szó legcamuibb értelmében.

* * *

A legitokzatosabb nő. Anyám volt a legitokzatosabb nő az életemben. Van egy családi fényképem róla. Csizmás, félreccapott kalapos apja, fekete fejkendő, összeszorított szájú anyja a fényképész díszes kisasztalánál ül. A négy lány mögöttük áll magas nyakú, falusi ruhában. Anyám köztük a legidősebb, tizenhét-tizennyolc éves lehet. Barna haja nagy kontyban. Homloka magas, tekintete fényes és határozott.

Fölemelt fejjel néz előre.

Énfelem.

Valójában nem tudom, ki lehet ez a fiatal nő. Én egy megtört, sűrűn ráncos arcú, mindig bekötött fejű asszonyt ismertem. A titok ott lappang, ahol ezt a két lényt össze kellene kapcsolni.

Lehetetlen.

* * *

Amit az isten elrontott, azt hozza az ember helyre? Ez volt Nietzsche tévedése. Az Übermensch agyrem: a homo sapiens természete – bármennyit változik is koronként hite, művészete, technikája – a Nagy Szellem kezének a műve. Ontológailag, etikailag meghatározottak vagyunk, azaz, egy bizonyos határon túl változatlanok, sőt változtat-

hatatlanok. Éppen ez a mi „emberi helyzetünk” végleges adottsága. Ettől van meg az istenihez való viszonyunknak az olyan régen megfigyelhető melankóliája. A háziállatok néznek ilyen szomorú szemekkel a világba, tudván, hogy a Gazda kénye-kedvére vannak bízva.

* * *

A megválaszolhatatlan kérdések sorsa. Az természetesen, hogy újra meg újra föl kell tennünk őket. Valamilyen kérdés-tenger bukkan föl így a láthatáron, amit nem lehet bejárni. Bermuda háromszögszerű, titokzatos mélység, amelyben létünk összes lényegi eleme eltűnik. Végeredményben a tengerjárás nagy kudarca a gondolkozásunk. Újabb és újabb tengerészek. Kolumbuszok és Cook kapitányok vágnak neki a messzeségnek, hogy Amerikát vagy Indiát megtalálják, de oda, a végleges válaszokig nem lehet eljutni. Mintha Rimbaud is ezt panasználá *A részeg hajóban*:

*Íme, én, a hajó, veszve öblök hajába,
kit szél madár-se-járt éterekig röpit,
kinek se monitor, se Hansák vitorlása
ki nem halássza már víz-részeg roncsait.*

Öblök hínárjába vagy zátonyokra akadt faj jelent így meg isten szeme előtt a mindenségben. A hajótöröttség mint lét-sors. Kérdéseit kérődző angyalnyáj sorsa. Még büszkék is lehetünk a kérdéseinkre. Hiszen föl tudjuk tenni őket. Hiszen szörnyeteggé tesznek a soha meg nem kapott válaszok.

* * *

Lord Jim és a komondorok. Egy veszélyes sorsú magánvállalkozó (magánkísérletező?) története. Hol Bécsben épített villát úszómedencével, díszparkkal, tengeri hajót szállítatva a fák közé, miközben az utakat lezárja a rendőrség, hogy a járművet akadálytalanul fuvarozhassák – hol rab a hazai börtönben, tönkrement hajléktalan, ki a markát nyújtogatja pár fillérért a pesti tereken. Iránban, Nigériában majdnem megölik: számtalan szúrt sebtől heges a háta. Aztán újra fölemelkedés: elefántcsontot csempész át a magyar határon Ausztriába, siker, és megint szórhatja a pénzt.

Balaton menti villájának szomszédja eltünteti két tacskókutyáját: hárommillió a megtalálónak. Csak az egyiket lelik meg: dögként a vasúti sínek közé dobva. Nem elég a le-föl hányattatás országok, házasságok, dúsgazdagság és nullapontok között: valaki agyonveri két kölyökkomondorát. Ezt is derűsen, majdnem filozofikus nyugalommal viselné. A sors labdajátékát, úgy látszik, nagyvonalúan, szinte nemtörődöm módra túrné. De hogy valaki ennyire gyűlölje az állatokat, s ő nem tehet ellene semmit, mert nem szoríthatja sarokba! Ettől szenved. Nem tudja, milyen hibáért bűnhődik, mit kellene tennie a jóvátételért.

Joseph Conrad- vagy Krúdy-hős? Szenvedélyesen sakkozik, bridzsezik. S utazik üzletei után a világ lehetőleg veszélyes tájaira. Mit akar az élettől, s mit magától? Meddig kísérti még a sorsot? Ilyenek a „nagy” életek, melyekben megtörténik a lehetetlen, a már-már jóvátehetetlen bűn, vagy olyanok, amiknek hőse vasmarokkal kormányozza tetteit és pályáját? A magyar Lord Jim halkan meséli történeteit. Szemébe, arcába nézve, hangját figyelve úgy érzem: itt minden filozófia és irodalom véget ér. Csakhogy a mulandóság szele, az, hogy esti asztalom vendége eltékozolja magát, erejét, szellemét és idejét, még jobban megcsap.

* * *

Weöres, azaz a névtelenség költője. Mert nem is a személytelenség fogalma fejezi ki legjobban, amit őt olvasva fölismerek. Inkább az, hogy versei mögött csakugyan nem áll senki. Nemcsak abban az értelemben, hogy a világirodalom nagy lírikusai egyúttal rendkívüli sorssal, eszméssel, különleges figuraként belénk vésődő jellemek, angyaliak vagy sátániak (mint Hölderlin, illetve Baudelaire), de éppen efféléknek a teljes hiánya miatt. Weöres a szó közvetlen értelmében nem ismerhető föl a műveiben. Vagyis: a Weöres-vers nagyon is jellegzetes tüneménye egy határozatlan és szerencsénkre határolatlan világnak, azonban olyan óra, mely mögött az órásmester nem látható meg. Még akkor sem, ha nagyon kutatjuk. Ő maga mondta: „Már akkor is túl sokan vagyunk, ha magam vagyok.” Vagy, amit egyik nála tartózkodásomkor magyarázott: „Jóskám, én nem a légy akarok lenni, hanem a tej, tudod, amibe a légy belehullik.” Mindez látszólag csupán ars poetica, költői program, különösen, ha azt olvassuk: „Azt mondják legyen egyéniséged, / én azt mondom, légy egyén-fölötti.” De a versek már nem programként szerző nélküliek: lényegükben van, hogy nem egy emberről, nem is sokról, de nem is mindenkiről, hanem egy „ismeretlen istenről” beszélnek. Weöres egyik vallomásában azt állította, neki egy angyal súgja a szövegeket. De ez az angyal sem árulta el a nevét. Mindenesetre, e névtelen angyal a világirodalom egyik legnagyobb költője, a huszadik században alig van párja. A név? Mi a név?

* * *

„Föld, tenger, ég.” És folytatnom kell a sort, hogy Shelly versét kiegészítsem: madarak, krokodilok, fák, füvek, virágok, bogarak, gyíkok, szitakötők, őzek, lovak, tigrisek, denevérek, giliszták, sündisznök, halak, kígyók, tehének, teknőcök, csíborok, pókok, hangyák, csermelyek, tavak és folyók s minden más lény, amit lehetetlen röviden felsorolni: „drága testvéreim!” Mert észrevettem, hogy mérhetetlen fájdalom nekem, ha azt hallom, hogy bármelyik is hiányzik már vagy kipusztulóban van a földön. A magam létével egyértelmű mindegyik gyönyörű vagy szörnyű külsejű teremtmény. És a mindenség igazi szerelmes versét csak úgy írhatnám meg, hogy életem végéig sorolnám a szeretteim nevét. Csupán így zendülhetne föl az az igazán kozmikus muzsika, az a mindenség-zene, amely mindnyájunkban ott szunnyad, mióta Brahma vagy a Szentlélek, vagy Buddha vagy akárki fölöttünk és alattunk és minden sejtünkben való örökös csöndjéből kilépett. És most már „nem tudja ő se”, mikor tud újra némaságában is a szeretet és a szerelem maradni. Azt olvasom egy új verseskötetben: „Semmi nem igaz, ami nem költészet.” És semmi nem költészet, ami nem a mindenség és a mindenségfölötti megszakíthatatlan, mámoros himnusza.